

LBRIS

We know
books

Leonid Uspensky
Vladimir Lossky

CĂLĂUZIRI ÎN LUMEA ICOANEI

Ediția a doua, revizuită

Traducere din limba engleză
Anca Popescu

editura
Σοφία

București

Tradiție și tradiții	5
Semnificația și limbajul icoanelor	29
Tehnica icoanei	79
Principalele tipuri de icoane	86
Iconostasul	86
Ușile împărătești	94
Icoanele lui Hristos	97
Mandylion – icoana nefăcută de mână	98
Iisus Hristos Pantocrator	100
Icoanele Maicii Domnului	102
Maica Domnului a Întrupării (a Semnului)	104
Maica Domnului Hodighitria (Îndrumătoarea)	107
Maica Domnului din Smolensk	108
Maica Domnului din Tihvin	109
Maica Domnului din Kazan	110
Maica Domnului pe tron	112
Icoanele Maicii Domnului Eleousa (Îndurătoarea)	114
Maica Domnului din Vladimir	116
Maica Domnului de la Tolga	118
Maica Domnului din Korsun	119
Maica Domnului din Korsun	120
Maica Domnului a Patimilor	122
Sfântul Ioan Înaintemergătorul	123
Sfântul Ioan Înaintemergătorul	125
Arhanghelul Mihail	126
Portretele Sfinților Apostoli Petru și Pavel și o icoană a Sfântului Apostol Pavel	128
Sfântul Evanghelist Luca	129
Sfântul Evanghelist Ioan	130
O icoană a Sfântului Ierarh Avraam	131
Sfântul Grigorie Palama	132

Sfântul Nicolae, Episcopul Mirelor Lichiei, făcătorul de minuni	133
Sfântul Vasile cel Mare și Sfântul Mare Mucenic Gheorghe . . .	136
Capul Sfântului Mucenic Gheorghe (detaliu)	139
Sfântul Serghie din Radonej	140
Sfântul Simeon Stâlpnicul	142
Sfântul Macarie de la Unja și Apele Galbene	143
Sfântul Dimitrie din Tesalonic	145
Sfânta Muceniță Paraschevi (Piatnița).	146
Sfântul Mare Mucenic Gheorghe omorând balaurul	147
Sfântul Proroc Ilie în pustie	150
Icoane colective	152
Marile Sărbători	153
Nașterea Maicii Domnului	153
Înălțarea Sfintei Cruci	156
Acoperământul Maicii Domnului (Pokrov)	159
Intrarea Maicii Domnului în Biserică	161
Nașterea lui Hristos	164
Nașterea lui Hristos	169
Botezul Domnului sau Epifania	172
Întâmpinarea Domnului	176
Buna Vestire	178
Învierea lui Lazăr	182
Intrarea în Ierusalim	185
Crucea	188
Învierea	194
Pogorârea la iad	196
Mironosițele la Mormânt	198
Înjumătățirea Praznicului	201
Înălțarea Domnului	203
Pogorârea Sfântului Duh	209
Sfânta Treime	210
Pogorârea Sfântului Duh	217
Schimbarea la Față	221
Adormirea Maicii Domnului	225

Tradiție și tradiții

Tradiție (*παράδοσις*, *traditio*) este unul din acei termeni care, fiind prea bogați în sensuri, riscă să nu aibă până la urmă nici unul. Acest lucru nu se întâmplă numai din cauza secularizării care a devalorizat atât de multe cuvinte ale vocabularului teologic – „spiritualitate”, „mistic”, „comuniune” – detașându-le de contextul lor creștin pentru a le transforma în moneda curentă a limbajului profan. Cu termenul „tradiție” s-a petrecut la fel, cu atât mai ușor cu cât, chiar în limbajul teologiei, cuvântul acesta rămâne uneori destul de imprecis. Prin urmare, pentru a nu mărgini însuși conceptul de tradiție prin eliminarea unora dintre aspectele pe care acesta le poate dobândi, pentru a păstra toate aceste aspecte, suntem nevoiți să recurgem la concepte care cuprind prea multe sensuri, drept care adevăratul înțeles al Tradiției ajunge să ne scape.

Întrucât se dorește exactitatea, conținutul supraabundent trebuie spart și creat un grup de noțiuni restrânse, a căror sumă nu exprimă nici pe departe acea realitate vie, numită Tradiția Bisericii. O variantă a lucrării erudite a Părintelui A. Deneffe, *Der Traditionsbegriff*¹, pune problema dacă Tradiția poate fi exprimată în concepte sau dacă într-adevăr, așa cum se întâmplă cu tot ce este „viață”, „depășește rațiunea” și ar trebui mai degrabă descrisă decât definită.

De fapt, la anumiți teologi din epoca romantică, precum Möhler în Germania sau Homiakov în Rusia, se găsesc frumoase pagini descriptive, în care Tradiția apare ca plenitudine universală și nu poate fi deosebită de unitatea, de sobornicitatea („Sobornost” a lui Homiakov), apostolicitatea sau de conștiința Bisericii care posedă certitudinea directă a adevărului revelat.

¹În colecția *Münsterliche Beiträge zur Theologie*, vol. 18, Münster, 1931.

Pus fiind în fața acestor descrieri, fidele imaginii Tradiției din scrierile patristice ale primelor veacuri, recunoști imediat caracterul de „pleromă” al Tradiției Bisericii, dar totodată nu poți renunța la a face distincții necesare întregii teologii dogmatice. A delimita nu înseamnă întotdeauna a separa, nici măcar a opune. Oponând Sfintei Scripturi Tradiția, ca două surse ale Revelației, polemiștii Contrareformei s-au plasat dintru început pe aceeași poziție cu adversarii lor protestanți, recunoscând tacit în Tradiție o altă realitate decât cea a Scripturii. În loc să fie însăși *ὑπόθεσις*¹ a cărților sfinte, coerența lor fundamentală datorată suflării vii care le străbate transformând litera în „trupul unic al adevărului”, Tradiția apare ca ceva adăugat, ca un principiu extern în relație cu Scriptura. Prin urmare, textele patristice care i-au atribuit Sfintei Scripturi caracterul de „pleromă” au devenit incomprehensibile², în timp ce doctrina protestantă a „suficienței Scripturii” a căpătat un sens negativ prin excluderea a tot ce este „Tradiție”. Apărătorii Tradiției s-au văzut obligați să dovedească necesitatea unirii a două realități juxtapuse care, luate fiecare în parte, rămân insuficiente. De aici rezultă o serie de false probleme, ca cea a întâietății Scripturii sau a Tradiției, a autorității uneia sau alteia, a diferenței parțiale sau totale a conținutului lor etc. Cum se va dovedi necesitatea cunoașterii Scripturii în cadrul Tradiției, cum poate fi regăsită unitatea dintre ele, ignorată prin separarea lor? Dacă cele două sunt „plinire” nu poate fi vorba de două „pleroame” opuse una alteia, ci sunt două modalități ale uneia și aceleiași deplinătăți a Revelației transmise Bisericii.

O distincție care separă sau împarte nu este niciodată perfectă, nici suficient de radicală: nu permite să se discearnă, în puritatea ei, diferența termenului necunoscut care se opune altuia ce se presupune a fi cunoscut. Separația este, în același timp, mai mult sau mai puțin, o distincție: juxtapune două obiecte separate; dar pentru a realiza acest lucru trebuie mai întâi să împrumute unuia caracteristicile celuilalt. Încercând să pună alături Scriptura și Tradi-

¹ Expresia este luată de la Sfântul Irineu, *Adv. Haer.*, I, 15-20.

² Vezi articolul părintelui Louis Bouyer, „The Fathers of the Church on Tradition and Scripture”, în „Eastern Churches Quarterly”, VII (1947), număr special despre Tradiție și Scriptură.

ția, două surse independente ale Revelației, Tradiția este inevitabil înzestrată cu calități ce aparțin Scripturii: va fi ansamblul „celorlalte scrieri” sau al „celorlalte cuvinte” nescrise, adică a tot ceea ce Biserica poate adăuga Scripturii în planul orizontal al istoriei sale. Așadar, va fi pe de o parte Scriptura sau canonul Sfintei Scripturi și pe de altă parte Tradiția Bisericii, care, la rândul ei, poate fi împărțită în mai multe surse ale Revelației, de valori inegale: acte ale sinoadelor ecumenice, liturghia, iconografia, practicile de închinare etc. Dar atunci mai poate fi numită aceasta „Tradiție”? N-ar fi mai exact să spunem, la fel ca teologii Sinodului de la Trent, „tradiții”? Acest plural exprimă bine ceea ce se înțelege atunci când, după ce Scriptura și Tradiția au fost separate, în loc de a fi diferențiate, cea din urmă se referă la mărturiile orale sau scrise care se adaugă Sfintei Scripturi însoțind-o sau urmând-o. Așa cum „timpul proiectat în spațiu” reprezintă un obstacol pentru intuiția „duratei” bergsoniene, tot așa această proiectare a noțiunii calitative a Tradiției în domeniul cantitativ al „tradițiilor” mai degrabă ascunde decât descoperă adevăratul ei caracter, deoarece Tradiția este liberă de orice determinare care, prin limitare, o situează în istorie.

Dacă acest termen ar fi păstrat pentru a desemna numai transmiterea orală a adevărilor de credință, s-ar face un pas spre o noțiune mai pură a Tradiției. Va rămâne însă separația dintre Tradiție și Scriptură, dar, în loc de a izola două surse ale Revelației, s-ar distinge două moduri de transmitere: propovăduirea orală și cea scrisă. Atunci ar fi necesar să plasăm într-o categorie propovăduirea apostolilor și a urmașilor lor, precum și întreaga propovăduire a clerului aflat în viață, iar în cealaltă categorie, Sfânta Scriptură și toate celelalte exprimări scrise ale Adevărului revelat (acesta din urmă având anumite trepte de autoritate recunoscute de Biserică). Această abordare stabilește întâietatea Tradiției față de Scriptură, întrucât transmiterea orală a propovăduirii apostolilor precedă consemnarea ei scrisă în Noul Testament. Prin urmare, Biserica s-ar putea lipsi de Scriptură, dar nu ar putea exista fără Tradiție. Aceasta doar până la un anumit punct: este adevărat că Biserica deține întotdeauna Adevărul revelat pe care îl descoperă propovăduindu-L și care ar fi putut foarte bine să rămână oral, trans-

mis față către față, fără să fi fost vreodată fixat în scris¹. Dar oricât de mult s-ar promova ideea separării Scripturii de Tradiție, ele nu au fost încă diferențiate radical: este superficial să opunem cărților scrise cu cerneală cuvintele rostite prin viu grai. În ambele cazuri se pune problema cuvântului predicat: „propovăduirea credinței” servește aici drept fundament comun. Dar aceasta nu înseamnă a atribui Tradiției ceva ce încă o înrudește cu Scriptura? Nu ar fi posibil să căutăm mai departe noțiunea pură de Tradiție?

Printre diversele sensuri ce se pot afla la Părinții primelor veacuri, Tradiția îl primește uneori pe acela al unei învățături păstrate în ascuns, nedivulgate, pentru ca taina să nu fie profanată de neinițiați². Lucrul acesta este clar exprimat de Sfântul Vasile cel Mare în distincția pe care o face între *δόγμα* și *κήρυγμα*³. „Dogma” are aici un sens contrar celui dat astăzi termenului. Departe de a fi o definiție doctrinară proclamată în mod deschis de Biserică, ea este o „învățătură” (*διδασκαλία*) pusă în circulație și ascunsă, pe care părinții o păstrau în tăcere, departe de tulburare și curiozitate, bine știind că în tăcere se păstrează caracterul sacru al „tainelor”⁴. Pe de altă parte, *κήρυγμα* (care înseamnă „propovăduire” în limbajul Noului Testament) este întotdeauna o declarație deschisă, fie ea definiție doctrinară⁵, prescripție oficială a unei reguli⁶, act canonic⁷ sau rugăciuni publice ale Bisericii⁸. Deși amintesc de doctrina „ariană” a gnosticilor, care și ei pretindeau a avea o tradiție apostolică⁹ ascunsă, tradițiile nescrise și ascunse despre care vorbește Sfântul Vasile cel Mare, legate de „taine”, nu se referă la un cerc ezoteric de câțiva oameni desăvârșiți din interiorul comunității creștine, ci la ansamblul credincioșilor care participă la viața sacramentală a Bisericii;

¹ Sfântul Irineu întrevede această posibilitate: *Adv. Haer.*, III, 4, 1.

² Clement al Alexandriei, *Stromate*, VI, 61 (Stählin, 462).

³ Sf. Vasile cel Mare, *Tratat despre Sfântul Duh*, XXVII, P.G. 32, col. 188A-193A.

⁴ Idem, *ibidem*, col. 188C-189A.

⁵ Sf. Vasile cel Mare (*Epistola 51*, *Ibidem*, col. 392C) numește *ὁμοούσιος* „marea propovăduire a bunei cinstiri (*τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας κήρυγμα*) care a arătat dogma (*δόγμα*) mântuirii” (v. *Epistola 125*, *Ibidem*, col. 548B).

⁶ Sf. Vasile cel Mare, *Omilie despre post*, P.G. 31, col. 185C.

⁷ Idem, *Epistola 251*, P.G. 32, col. 933B.

⁸ Idem, *Epistola 155*, *Ibidem*, col. 612C.

⁹ Ptolemeu, *Epistola către Flora*, VII, 9, în *Sources Chrétiennes*, vol. 24, p. 66.

aceștia se deosebesc de „neinițiații” care trebuie pregătiți prin catehizare progresivă pentru tainele inițierii. În al doilea rând, Tradiția ascunsă (*δόγμα*) poate fi afirmată public și astfel să devină „propovăduire” (*κήρυγμα*) atunci când o necesitate (de exemplu, lupta împotriva unei erezii) obligă Biserica să se pronunțe oficial¹. Prin urmare, dacă tradițiile primite de la Sfinții Apostoli rămân nescrise și păstrate în ascuns, dacă creștinii nu le-au cunoscut întotdeauna înțelesul lor tainic², aceasta se datorează iconomiei înțelepte a Bisericii care își învăluie tainele până când declararea lor deschisă devine indispensabilă. Aici întâlnim una dintre antinomiile Scripturii: pe de o parte, să nu dai cele sfinte câinilor, nici să nu arunci mărgăritarele înaintea porcilor (Mt. 7, 6), pe de altă parte, „nimic nu este acoperit care să nu iasă la iveală și nimic ascuns care să nu ajungă cunoscut” (Mt. 10, 26; Lc. 12, 2). Tradițiile păzite în tăcere și în taină, pe care Sfântul Vasile cel Mare le deosebește de propovăduirea orală, publică, ne fac să ne gândim la cuvintele care s-au grăit „la întuneric”, „la ureche”, „în odăi”, dar care se vor vesti „la lumină”, „de pe acoperișuri” (Mt. 10, 27; Lc. 12, 3).

Nu se mai pune problema unei opoziții între *ἄγραφα* și *ἔγγραφα*, între propovăduirea orală și cea scrisă. Aici distincția dintre Tradiție și Scriptură pătrunde până în adâncul ei, punând de o parte cele ce se păstrează în taină, care pentru aceea nu trebuie scrise, și de cealaltă parte toate cele ce țin de propovăduire și care, o dată ce au fost exprimate public, pot fi puse în rândul Scripturii (*Γραφαι*). Nu a considerat oportun însuși Sfântul Vasile cel Mare să descopere în scris taina mai multor „tradiții”, transformându-le astfel în *κηρύγματα*³? Această nouă distincție scoate în evidență caracterul tainic al Tradiției, deosebind astfel un fond ascuns de învățături orale, primite de la apostoli, de ceea ce Biserica oferă spre cunoaștere tuturor; prin urmare, această distincție scaldă „propovăduirea” într-o mare de tradiții apostolice care nu pot fi trecute cu vederea sau subestimate fără a prejudicia Evanghelia. Mai mult, dacă cineva ar

¹ Exemplul lui *δμοόβοιος* este tipic în acest sens. Conciziunea Sfântului Vasile în prezentarea temei despre dumnezeirea Duhului Sfânt se explică nu numai printr-o grijă de pedagog, dar și prin această concepție a tradiției ascunse.

² Sf. Vasile cel Mare, *op. cit.*, col. 189C-192A.

³ Idem, *ibidem*, col. 192A-193A.

proceda astfel, „ar transforma învățătura propovăduită (τόκήρυγμα) într-o simplă denumire” lipsită de sens¹. Exemple ale unor astfel de tradiții date de Sfântul Vasile cel Mare se leagă toate de viața sacramentală și liturgică a Bisericii (semnul Sfintei Cruci, ritualurile baptismale, sfințirea uleiului, epicleza euharistică, obiceiul întoarcerii către răsărit în vremea rugăciunii și acela al rămânerii în picioare duminica sau în perioada Penticostarului etc.). Dacă aceste „tradiții nescrise” (τὰ ἄγραφα τῶν ἐθῶν), aceste taine ale Bisericii (ἄγραφα τῆς Εκκλησίας μυστήρια) atât de numeroase, încât o zi întreagă n-ar ajunge pentru a le descrie², sunt necesare pentru a înțelege adevărul Sfintei Scripturi (și, în general, adevăratul sens a toată „propovăduirea”), este clar că tradițiile ascunse revelează „caracterul tainic” al cunoașterii creștine. Așadar, adevărul revelat nu este literă moartă, ci Cuvânt viu: la El se poate ajunge doar în Biserică, în urmă inițierii prin „taine” sau sacramente³ întru „taina cea din veci ascunsă neamurilor, iar acum descoperită sfinților Săi” (Col. 1, 26).

Tradițiile nescrise sau tainele Bisericii, despre care vorbește Sfântul Vasile cel Mare, constituie atunci hotarul cu Tradiția propriu-zisă și fac să se întrezărească o parte din trăsăturile ei. Într-adevăr, participarea la taina revelată se realizează prin inițierea sacramentală. Aceasta este o nouă cunoaștere, o „gnoză a lui Dumnezeu” (γνώσις θεου) care se primește ca har, iar acest dar al cunoașterii se dobândește într-o „tradiție” care este, după Sfântul Vasile cel Mare, mărturisirea Treimii din timpul botezului: o formulă sacră care ne poartă în lumină⁴. Aici linia orizontală a „tradițiilor, primite din gura Domnului și transmise prin apostoli și prin urmașii lor, se încrucișează cu cea verticală, cu Tradiția – trimiterea Sfântului Duh, care deschide membrilor Bisericii o perspectivă infinită a tainei în fiecare cuvânt al Adevărului revelat. Pornind de la tradiții, precum cele expuse de Sfântul Vasile cel Mare, trebuie să mergem mai departe și să admitem *Tradiția*, care se deosebește de ele.

¹ *Ibidem*, col. 188AB.

² *Ibidem*, col. 188A; 192C-193A.

³ Despre identificarea acestor doi termeni și despre înțelesul adânc al Sfințelor Taine la scriitorii primelor veacuri, vezi Dom Odo Casel, *Das christliche Kultusmysterium* (Regensburg, 1932), p. 105 ș.u.

⁴ Sf. Vasile cel Mare, *op. cit.*, (X), col. 113B.

De fapt, dacă fără a se face ultima distincție ne oprim la hotarul tradițiilor ascunse, nescrise, vom rămâne încă în planul orizontal al *παράδοσεις*-urilor, unde *Tradiția* ne apare ca „proiectată în tărâmul Sfintelor Scripturi”. Într-adevăr, ar fi imposibil să separăm de Sfânta Scriptură sau, cu un cuvânt mai general, de „propovăduire” aceste tradiții ascunse, dar putem întotdeauna să le deosebim de cuvintele rostite public, ca fiind cuvinte grăite în taină sau păzite în tăcere. Cert este că distincția finală nu se va trasa atâta vreme cât rămâne un ultim element ce leagă Tradiția de Scriptură – *cuvântul* care servește drept fundament pentru deosebirea tradițiilor ascunse de propovăduirea deschisă. Pentru a delimita noțiunea pură de Tradiție, pentru a o goli de tot ce este proiecție a ei în planul orizontal al Bisericii, ar trebui să mergem dincolo de opoziția dintre cuvintele păstrate în taină și cele propovăduite cu glas tare, așezând alături „tradițiile” și „propovăduirea”. Ele au în comun acest lucru că, ascunse sau nu, sunt totuși exprimate prin cuvânt. Ele presupun întotdeauna o expresie verbală, fie că este vorba de cuvinte propriu-zise, pronunțate sau scrise, fie de un limbaj mut, oferit înțelegerii prin manifestarea vizuală (iconografie, gesturi rituale etc.). Luat cu acest sens general, cuvântul nu este numai un semn exterior, utilizat pentru a desemna un concept, ci, mai presus de toate, este un conținut ce se definește în mod inteligibil într-un discurs articulat sau în orice altă formă de expresie exterioară.

Dacă astfel este natura cuvântului, nimic din ceea ce se revelează și se face cunoscut nu poate rămâne străin de el. Fie el Scriptură, propovăduire sau „tradiții apostolice păstrate în tăcere”, același cuvânt *λόγος* sau *λογία* poate fi la fel aplicat la tot ceea ce constituie expresie a Adevărului revelat. De fapt, acest cuvânt se repetă neîncetat în literatura patristică pentru a desemna în aceeași măsură Sfânta Scriptură și Simbolurile de credință. Astfel, Sfântul Ioan Casian vorbește despre Simbolul de la Antiohia: „Este cuvântul pe scurt (*breviatum verbum*) pe care Domnul l-a dat [...] concentrând în câteva cuvinte credința Testamentelor Sale pentru a cuprinde pe scurt înțelesul a toată Scriptura.”¹ Dacă ne gândim apoi că Sfintele

¹ „Breviatum verbum” este o aluzie la Rom. 9, 27, care, la rândul său, citează din Isaia 10, 22. Vezi Fer. Augustin, *De Symbolo*, I, P.L. 40, col. 628; Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateh. V*, 12, P.G. 33, col. 521AB.